

Historische Kring IJsselstein 3 (juni 1977)

<https://hdl.handle.net/1874/10041>

UITGAVE STICHTING HISTORISCHE KRING IJSELSTEIN

BESTUUR:

Voorzitter: L. Murk, IJsselstraat 24

Secretaris: W.J.A. van Wijk, Kloosterstraat 11

Penningmeester: G.C.A. Pompe-Scholman, Kronenburgplantsoen 22

Bank: AMRO-bank IJsselstein, rek.nr. 218400217, gironr. bank 2900

REDACTIE:

F.A.G.T. Mesman-Reijntjes

Drs. M.H.H. Doesburg

W.J. van Impelen

A.P.F.M. Kemme

LAY-OUT:

G.M. Otter

R. Pasmaan

REDACTIE-ADRES:

F.A.G.T. Mesman-Reijntjes, Paulus Potterlaan 23, tel. 1872

Inhoud:

De overval op het gemeentehuis van IJsselstein
op 13 maart 1944 .....

De geschiedenis van Rijpickerwaard en omgeving
door L. Hamerslag .....

Alexander Pasqualini
door Martin van Bruggen e.a. .....

Nog eens Alexander Pasqualini
door M.H.H. Doesburg .....

De Antonius en Corneliusstichting te
IJsselstein III (slot) .....

door W.J.A. van Wijk .....

De oude St. Nicolaaskerk van IJsselstein
door Martijn Vergouw en Peter Siccama .....

De overval op het gemeentehuis van IJsselstein op 13 maart 1944

Naar aanleiding van deze overval, waarbij vele distributiebescheiden werden buitgemaakt zijn destijds twee rapporten uitgebracht, n.l. een door de toenmalige burgemeester H. Moot, en een politioneel proces-verbaal.

Om deze verzetsdaad aan de vergetelheid te onttrekken, drukken wij hier beide rapporten af.

N.B. De naam van de bewaker is vervangen door N.N. of „de bewaker” of geheel weggelaten.

Rapport inzake de overval op het Gemeentehuis van IJsselstein d.d. 13 maart 1944

In verband met een plaats gehad hebbende overval op het Gemeentehuis op Maandag, 13 Maart j.l. acht ik het noodzakelijk een omstandig rapport uit te brengen t.z. de door mij genomen maatregelen voor de beveiliging van het Bevolkingsregister en het waardemateriaal der Distributiedienst. Zoowel het Bevolkingsregister als het waardemateriaal der distributiedienst zijn door mij geborgen in het gemeentehuis, in een goede braakvrije kluis. In de kluis bevindt zich het archief in de rekken. Achterin staat een brandkast, waarin een safe-lokette is, waarin opgeborgen waren de blanco persoonsbewijzen en de zegels van de tweede distributiestamkaart. De overige distributiebescheiden bevonden zich in een gesloten stalen kantoorkast.

Toen ik medio Januari j.l. mijn ambt als Burgemeester der gemeente IJsselstein aanvaardde, vond ik het gemeentehuis en het distributiekantoor niet voldoende beveiligd.

Het distributiekantoor in het bijzonder vond ik onvoldoende beschermd tegen overvallen. Mijn ambtsvoorganger was daarop ook reeds attent gemaakt door controleerende instanties. Men was daarom ter plaatse reeds bezig met verschillende veiligheidsmaatregelen, die op mijn verlangen bespoedigd zijn.

Uiteraard bracht de verbouwing van het distributiekantoor het sloopen van deuren en muren met zich mede, zoomede het aanwezig zijn van werklieden. In de kluis zelve moest een binnenmuur met deur gemetseld worden. Redenen waarom het waardemateriaal werd overgeplaatst van het distributiekantoor naar het gemeentehuis.

Ik zorgde toen voor doorlopende politie-bewaking van het Gemeentehuis, zoowel op den dag als des nachts.

Van het personeel, dat ten Gemeentehuize werkzaam was, nam ik de sleutels in van alle buitendeuren.

De binnendeuren werden van sluitingen en schuiven voorzien.

De politiebewaking kon ik niet handhaven wegens personeelgebrek.

Daarop heb ik de burgerbewaking ingesteld, speciaal voor bewaking ten tijde dat op het Gemeentehuis geen personeel aanwezig was.

Verder heb ik de openstelling van het Gemeentehuis tot een minimumtijd beperkt. Was dit voorheen geopend des voormiddags van 9 - 12½ uur, thans stelde ik het open des voormiddags van 10½ - 12½ uur. Tijdens de openstelling bepaalde ik nog, dat de buitendeuren gesloten moesten blijven en dat de bode alleen die menschen mocht binnen laten, welke zich behoorlijk konden legitimeeren. Personen, die zich niet behoorlijk konden legitimeren, mocht de bode alleen toelaten met machtiging van den Secretaris of van mij. Aanvankelijk was ik nog in staat een politieman ten Gemeentehuize te plaatsen ten tijde

van de beide uren, waarop het Gemeentehuis voor het publiek geopend was, doch ik was helaas, ook al weer als gevolg van onvoldoende politiepersoneel, spoedig genoodzaakt den politieman aan het gemeentehuis te onttrekken.

Het personeel van de secretarie alsook de werkvrouw en de bewakers hebben strenge instructies van mij ontvangen.

Een exemplaar dezer instructie leg ik ter kennisneming nevens dit rapport over.

Ten aanzien van de bewaring der sleutels waren de volgende maatregelen getroffen.

De sleutel van de kluisdeur lag op een geheime plaats in de Secretariskamer, waarvan alleen de Secretaris en ik op de hoogte waren. Indien nodig, werd de sleutel tijdelijk afgestaan aan den ambtenaar, die hem noodig had. De cassière had onder haar berusting de sleutel van de stalen kast van den distributiedienst. De sleutel van de brandkast was steeds onder mijn berusting. Ik droeg deze sleutel nimmer bij mij, doch ik had die geborgen op een alleen mij bekende geheime plaats op mijn kamer. De sleutel van het safe-looketje was onder berusting van de politie.

Ondanks reeds alle getroffen veiligheidsmaatregelen, achtte ik het noodzakelijk nog een voor 100% betrouwbare bewaker voor het Gemeentehuis aan te stellen. Deze persoon vond ik in den heer N.N., groepsleider der NSB hier ter plaatse. Hij is drager van het insigne „Strijd en Offer”. Deze persoon trad des morgens ongeveer 10 uur op den dag van den overval in functie. Door een bespreking, die ik had, kon ik hem niet voldoende instrueren en kennis laten nemen van de door mij uitgevaardigde veiligheidsvoorschriften.

Op den dag van den overval vroeg de betrokken ambtenaar mij eenige voorraad distributiezegels, die hij den middag van denzelfden dag noodig had. Daartoe liet ik hem van de politie halen den sleutel van de safe in de brandkast.

Het was tegen 12½ uur, dat ik mij naar de kluis begaf. Door de bewaker werd de kluis geopend. Achteraf bleek, dat de ambtenaren, w.o. de Secretaris, juist naar huis gingen. Ik zelf telde in de safe het aantal zegels na en droeg den bewaker op den betrokken ambtenaar te roepen om de zegels in ontvangst te nemen en daarvoor kwijting te geven. Op hetzelfde moment drongen met den ambtenaar de overvallers binnen. Ten aanzien van het verloop van den overval wordt korthedshalve verwezen naar het opgemaakte proces-verbaal.

Ik mag zoo vrij zijn op te merken, dat de overvallers niet alleen overrompelend maar deskundig optraden, d.w.z., dat zij de aanwezige ambtenaren met hun revolvers onder dwang brachten, terwijl zij onmiddellijk naast hen stonden en daarbij fluisterend spraken, om daardoor geen argwaan te wekken.

Als voorbeeld dient de wijze van hun optreden tegen de ambtenaren Kemme en Schippers.

Resumeerende komen zij binnen zonder revolver en richten deze pas op de ambtenaren, indien zij zich tegen alarmeering volkomen gedekt voelen.

Helaas slaagde deze overval rechtstreeks, omdat hun alles op de fractie van een seconde af meeliep. Echter meen ik hier nog te moeten opmerken dat de overval uiteindelijk toch geslaagd zou zijn, omdat zij eenmaal binnen waren en waarschijnlijk wisten, dat op dat moment alle sleutels, die voor hun doel noodig waren, op dit tijdstip aanwezig waren, omdat de coupuregroep om 13 uur zou komen.

Aldus opgemaakt, den 14 Maart 1944.

De Burgemeester van IJsselstein,
Politiegezagsdrager,

(de handtekening van H. Moot ontbrak op de copie)

PROCES—VERBAAL

van een gewapende overval, gepleegd op het Gemeentehuis te IJsselstein, op 13 Maart 1944 omstreeks 12.30 uur, door 6 à 7 onbekende manspersonen.

Op Maandag dertien Maart 1900 vier en veertig te omstreeks 14.15 uur werd mij, Antoon Marinus Langerak, Hoofdwachtmeester der Marechaussee, waarnemend Groepscommandant te IJsselstein, tevens onbezoldigd Rijksveldwachter, door den Wachtmeester der Marechaussee, H.G. Kemink, behoorende tot opgelaste Groep, medegedeeld, dat er te omstreeks 12.35 uur een gewapende overval op het Gemeentehuis te IJsselstein had plaats gehad en dat vermoedelijk een groot aantal distributiebescheiden, stamkaarten, persoonsbewijzen en persoonskaarten waren ontvreemd. In verband met vorenstaande verklaarde hij als volgt:

„Hedenmiddag te omstreeks 13.40 uur kwam de mij bekende F.J.A. Koteris, gemeentebode te IJsselstein, wonende Walkade 27 f, naar mij toe en vertelde dat hij geen toegang kon krijgen tot het gemeentehuis. Onmiddellijk heb ik (H.G. kemink) getracht mij telefonisch met het gemeentehuis in verbinding te stellen, hetgeen echter niet gelukte, aangezien de telefoon zoo'n raar geluid gaf, dat ik vermoedde dat hij defect was. Ik ben toen onmiddellijk met Koteris naar de achterzijde van het gemeentehuis gegaan, ben daar over een muur geklommen en door het intrappen van een ruit heb ik mij toegang tot het gemeentehuis verschaft. In het gemeentehuis trof ik geen levend wezen aan, maar toen ik bij de kluis kwam werd er vanuit de kluis geroepen: Er heeft een overval plaats gehad. Onmiddellijk heb ik Koteris opdracht gegeven de reserve-sleutel van de kluis ten huize van den burgemeester op te halen, daar dit mij door den burgemeester vanuit de kluis werd medegedeeld. Vervolgens heb ik bij den waarnemend burgemeester telefonisch de instanties in kennis gesteld. Te omstreeks 13.50 uur kwam Koteris voornoemd met de reserve-sleutel van de kluis terug en heb ik de kluisdeur geopend en de burgemeester met zeven ambtenaren van het stadhuis en een ambtenares van den distributiedienst bevrijd”. In verband met vorenstaande hoorde ik **1e Johan Mondria**, oud 56 jaar, gemeente-secretaris van IJsselstein, wonende aldaar, Hoogebeizen, Nummer 18, die verklaarde:

„Heden, dertien Maart 1900 vier en veertig, te omstreeks 12.35 uur, begaf ik mij vanaf het gemeentehuis met de bedoeling naar huis te gaan om te eten. Ik verliet het gemeentehuis door de zijdeur aan de Weidstraat, gevolgd door de ambtenaren ter secretarie, A.B. Haefkens en J.G. van Pienbroek. De Heer Van Pienbroek opende voor mij de deur en wilde mij laten voorgaan. Op het moment, dat ik op den drempel stapte om het gebouw te verlaten, traden mij twee onbekende manspersonen tegemoet, die mij zeiden: „Een oogenblikje alstublieft”. Verder zeiden zij: „Heeren er gebeurt geen kwaad, maakt U maar niet ongerust,” en gelijktijdig hielden zij een revolver op mij gericht, gevolgd door: „Gaat U maar mee naar binnen”. Zij gelasten ons voor hen uit te loopen en de handen omhoog te steken. Wij hadden geen wapenen om ons te verweren en staken dus onze handen omhoog. Zij voerden ons naar een kamertje van de afdeling Sociale Zaken van genoemd gemeentehuis en plaatsten ons in een hoek van die kamer met het gezicht naar de muur gericht. De hier aanwezige cassière, die in dat vertrek zat te werken, werd eveneens tegen de muur geplaatst. Hoeveel overvallers er daarna nog zijn binnengekomen, is mij geheel onbekend. Wij kregen van hen het bevel niet te spreken en niet om te kijken. Even later kon ik hooren dat verschillende personen binnengeleid werden. Nadat wij

ongeveer 20 minuten in die houding hadden gestaan, moesten wij ons omkeeren en werden wij in de kluis opgesloten. Nadat wij een uur in de kluis hadden doorgebracht, werden wij door den Wachtmeester der Marechaussee Kemink verlost. Van de twee overvallers, die het eerst binnenkwamen kan ik het volgende signalement opgeven:

I. Vermoedelijke leider: Donker type, ovaal vol gezicht, droeg bruine hoed, donkere winterjas, lengte omstreeks 1.80 meter, leeftijd $\pm$ 30 jaar.

II. Schraal postuur, droeg bril, lengte omstreeks 1.75 meter.

De overige daders zijn door mij niet gezien. Wat er precies ontvreemd is, kan ik thans nog niet verklaren."

2e. Henri Moot, oud 34 jaar, burgemeester der gemeente IJsselstein, wonende aldaar, Achtersloot, nr. 1 C, die verklaarde:

„Hedenmiddag, dertien Maart 1900 vier en veertig, te omstreeks 12.35 uur, was ik in het gemeentehuis te IJsselstein in de kluis om den heer Labouchere, contrôlezegels voor stamkaarten en persoonsbewijzen af te geven. De door mij aangestelde bewaker had ik opgedragen, dat hij Labouchere moest roepen om de zegels van mij in ontvangst te nemen. Voor deze gelegenheid stond de kluisdeur open. De heer Labouchere was inmiddels bij de kluis gekomen om de zegels in ontvangst te nemen, maar omdat ik nog niet geheel klaar was met aftellen, moest hij een oogenblik wachten. De toestand was dus zoo: Ik in de kluis en de ambtenaar met den bewaker vóór de kluis. Een oogenblik later kwamen twee mij onbekende personen eveneens voor de kluis. Eén van deze personen richtte op mij een revolver en voegde mij de woorden toe: „Handen omhoog heeren”. Ik dacht eerst meer aan een grap en wilde hen nog zeggen: „Geen flauwe grappen hier, daar is de tijd te ernstig voor.” Deze woorden kon ik echter niet meer uitspreken, want toen zag ik al, dat het ernst was en weer voegde hij mij toe: „Handen omhoog en mij volgen”. Ik had geen wapen om mij te verdedigen en zoowel ik als de bewaker en de heer Labouchere staken onze handen omhoog. Ik werd met de bewaker in de localiteit der afdeling Sociale Zaken en Registratuur gebracht en aldaar met het gezicht naar de muur gezet. Wij werden aan de kleding onderzocht of wij geen wapens droegen, terwijl mij tevens werd gevraagd of ik de burgemeester was. Na ongeveer 20 minuten in die houding te hebben gestaan, werden eerst de bewaker en ik naar de kluis gebracht en daarna volgden de andere ambtenaren met de ambtenaresse van den Distributiedienst. Toen wij in de kluis werden gebracht, hadden de overvallers zich zoo opgesteld, dat wij er maar twee te zien kregen, alhoewel het voor mij vaststaat, dat er minstens 5 of 6 zijn geweest. Omstreeks 13.50 uur werden wij door den Wachtmeester der Marechaussee Kemink verlost. Van twee personen kan ik een signalement opgeven:

I. Forsch gebouwd persoon, typisch vierkant vol gezicht, lengte omstreeks 1.80 meter, was gekleed in bruine vischgraat winterjas, bruine gleufhoed, leeftijd omstreeks 35 jaar, blond haar.

II. Tenger persoon, zwart haar, donkerblauwe alpinomuts met vischgraat regenjas, leeftijd omstreeks 28 jaar, lengte omstreeks 1.70 meter.

Wat de overvallers precies ontvreemd hebben, is mij nog onbekend."

3e. N.N., oud 32 jaar, bewaker gemeentehuis te IJsselstein, wonende aldaar, die verklaarde:

„Ik ben door den heer burgemeester van IJsselstein aangewezen om de kluis in het gemeentehuis te IJsselstein te bewaken. Heden 13 Maart 1900 vier en veertig te omstreeks 12.35 uur had ik voor den burgemeester de kluis in het gemeentehuis opengesloten, aangezien deze daaruit contrôlezegels moest halen. De burgemeester droeg mij op, dat ik den ambtenaar Labouchere moest roepen, omdat deze de zegels noodig had. Ik voldeed daaraan. De heer Labouchere kwam even later van de afdeling Sociale Zaken door de deur heen naar het gangetje voor de kluis. De burgemeester was alzoo in de kluis en Labou-

chere en ik stonden ervoor. De burgemeester moest nog even de zegels aftellen. Enkele oogenblikken later kwamen van de afdeling Sociale Zaken en Registratuur twee mij onbekende manspersonen binnen. Wat het voor personen waren wist ik niet, omdat ik al de ambtenaren nog niet kende, omreden ik dien morgen eerst in dienst was getreden. Een van deze personen zei: „Handen omhoog” en meteen hield hij een revolver op mij gericht. Ik draalde nog even, omdat ik meende dat het gekheid was, maar onmiddellijk daarop zei hij weer: „Handen omhoog en mij volgen.” Eerst toen bemerkte ik, dat wij met overvallers te doen hadden. Ik had geen wapenen en kon me niet verdedigen en was dus genoodzaakt evenals de heer burgemeester en de heer Labouchere mijn handen omhoog te steken en mij over te geven. Ik werd naar een kamer der afdeling Sociale Zaken en Registratuur overgebracht en aldaar met de handen omhoog en het gezicht naar de muur geplaatst, waar reeds eenige ambtenaren, waaronder de secretaris, in dezelfde omstandigheden aanwezig waren. Nadat ik daar ongeveer twintig minuten had gestaan, werd ik met de anderen in de kluis gevoerd, waaruit we na ongeveer een uur werden bevrijd. Tegelijk met de burgemeester was ik voor de insluiting nog gefouilleerd. Ik heb drie overvallers gezien en kan van twee hunner het volgende signalement geven:

I. Ovaal hoekig gelaat, donkergrijze jas en bruine hoed.

II. Lichte gabardine jas, alpinomuts, bruinen hoornen bril, ovaal rond, bleek gezicht.”

4e. Jacobus Gijsbertus van Pienbroek, oud 24 jaar, ambtenaar ter gemeente-secretarie IJsselstein, wonende aldaar, Utrechtschestraat nr. 20, die verklaarde:

„Op heden, dertien Maart 1900 vier en veertig, te omstreeks 12.35 uur, wilde de gemeente-secretaris dezer gemeente, de ambtenaar ter secretarie, de heer Haefkens en ik het gemeentehuis te IJsselstein verlaten teneinde te gaan eten. Daartoe opende ik de zijdeur van de hulpsecretarie aan de Weidstraat, welke deur met een schuifslot was gesloten, en liet den secretaris, als meerdere voorgaan. De secretaris deed een stap op den drempel om het gebouw te verlaten, doch ik zag hem terugstappen, waarop ik langs hem heen keek en twee mij onbekende manspersonen naar binnen zag komen, waarvan er een de opmerking maakte: „Een oogenblikje alstublieft Heeren.” Dadelijk daarop trokken die beide personen een revolver en richtten die op ons. De eerste persoon, vermoedelijk de leider, zei fluisterend tegen ons: „Kalm aan, wees maar rustig.” en beduidde ons met een gebaar, dat wij de handen omhoog moesten steken. Wij hadden geen wapenen om ons te verweren en staken onze handen omhoog. Vervolgens werden wij naar binnen gedreven in de afdeling Sociale Zaken en Registratuur. Onderweg werd ons nog gezegd: „Rustig aan, wij komen voor een goede zaak”. In de bureauimte van genoemde afdeling werden wij daarop in een hoek geplaatst met het gezicht naar de muur. Ook de in dat vertrek aanwezige cassière van den distributiedienst werd in dezelfde houding naast ons geplaatst. Even later hoorde ik een der overvallers zeggen: „Die juffrouw kan haar handen wel in haar nek leggen, dat is gemakkelijker”. Gedurende den tijd, dat ik daar stond, hoorde ik achter mij geregeld gestommel en gefluister en bemerkte wel dat de andere ambtenaren ook werden binnengeleid. Door hoeveel personen of de overval is gepleegd kan ik bij geen benadering zeggen. Verder heb ik nog gemerkt dat de cassière werd weggeroepen. Na ongeveer twintig minuten moesten wij ons omdraaien en werd ik met de overige ambtenaren naar de kluis gevoerd. Van de twee personen, die ik gezien heb, kan ik het volgende signalement opgeven:

I. forsich gebouwd persoon, hoekige gelaatsvorm, bruine hoed en bruine jas, lengte 1.80 meter.

II. Slank postuur, bril met zwart montuur, naar ik vermoed, droeg hij een pet en lichte regenjas, lengte 1.70 meter.

Nadat wij ongeveer een uur in de kluis hadden doorgebracht, werden wij door den

Wachtmeester der Marechaussee Kemink verlost."

5e. Abel Cesar Labouchere, oud 22 jaar, ambtenaar ter gemeentesecretarie IJsselstein, wonende aldaar, Kapellestraat 2, die verklaarde:

„Op heden, dertien Maart 1900 vier en veertig, te omstreeks 12.35 uur, werd ik door den bewaker van de kluis geroepen om even bij den burgemeester, die zich in de kluis bevond, te komen, ten einde contrôlezegels voor de nieuwe stamkaarten in ontvangst te nemen. Daar de burgemeester nog niet klaar was met tellen, stond ik met de bewaker voor de kluis te wachten. De burgemeester was in de kluis. Eén moment later werd de deur van de afdeeling Sociale Zaken en Registratuur naar het gangetje van de kluis open gedaan en kwamen twee mij onbekende manspersonen binnen. Deze zeiden: „Handen omhoog heeren” en meteen richtten zij met een revolver op ons. Vervolgens kwamen nog twee onbekende manspersonen met revolvers in hun hand binnen, waarvan de een zich plaatste voor de deur naar de secretarie en de andere voor de deur naar de telefooncentrale. Omdat ik op geen enkele manier tegenstand kon bieden, stak ik mijn handen omhoog en werd ik weggeleid naar de afdeeling Sociale Zaken, waar reeds eenige ambtenaren en de cassière van den distributiedienst met hun handen omhoog stonden. Nadat wij daar even gestaan hadden, werd de cassière van den distributiedienst weggeroepen en deze keerde eenige oogenblikken later terug. In genoemde houding hebben wij zoo omstreeks 20 minuten gestaan en toen moesten wij ons omdraaien en werden wij naar de kluis gevoerd en daarin opgesloten. Toen wij daar opgesloten werden, vroegen de overvallers, of wij wel verse lucht in de kluis hadden. Door hoeveel personen de overval gepleegd is, is mij onbekend, doch het moeten er minstens vijf of zes zijn geweest. Geen dier personen had ik ooit eerder gezien en met het wegleiden naar de kluis, heb ik er maar twee gezien. Waar de anderen op dat moment waren, weet ik niet. Van drie overvallers, kan ik een signalement opgeven:

I. stevig gebouwd persoon, grove gelaatstrekken, bruine hoed en jas, lengte ongeveer 1.80 meter.

II. klein van postuur, blauwe alpinomuts, was gekleed in een vischgraat regenjas.

III. flink persoon, blozend uiterlijk, lengte 1.80 meter, gekleed met een lichte regenjas en een lichte geruite pet op."

6e. Geertruida Margrieta Maria van Woerden, oud 23 jaar, cassière van den distributiedienst IJsselstein, wonende te IJsselstein, Kapellestraat 2, die verklaarde:

„Op dertien Maart 1900 vier en veertig, te omstreeks 12.35 uur, zat ik op de afdeeling Sociale Zaken op het gemeentehuis te IJsselstein in de administratie van den distributiedienst te werken. Ik zat met mijn rug naar de Weidstraat. Op genoemd tijdstip verlieten drie ambtenaren en wel de heer Mondria, de heer Van Pienbroek en de heer Haefkens, het gemeentehuis met de bedoeling naar huis te gaan. Een oogenblik later kwamen genoemde heeren terug met hun handen omhoog, gevolgd door twee mij onbekende manspersonen, die elk een revolver in de hand hadden. Een van deze personen zei tegen mij: „Staat U maar op juffrouw, steek Uw handen maar omhoog en ga maar met Uw gezicht naar de muur staan." Even later werd ik door een der overvallers geroepen en onder bedreiging van revolvers gedwongen de stalen kast, waarin het waardemateriaal van den distributiedienst is opgeborgen, te openen. De sleutels moest ik afgeven, waarna ik weer op mijn plaats mocht gaan staan. Van de overvallers kan ik geen enkel signalement opgeven, daar ik totaal overstuur was. Hoeveel personen aan de overval hebben deelgenomen, weet ik ook niet. Tenslotte werd ik met de andere ambtenaren in de kluis opgesloten, waaruit wij na eenigen tijd werden verlost."

7e. Joseph Antonius Gerardus Kemme, oud 25 jaar, ambtenaar ter secretarie te IJsselstein, wonende te Montfoort, Hoogstraat B 2, die verklaarde:

„Op dertien Maart 1900 vier en veertig te omstreeks 12.35 uur, ging ik naar de telefoon-

centrale in het gemeentehuis en werd door den wachtmeester Kemink van de Groep IJsselstein, wonende aldaar, vanuit Utrecht opgebeld, die verbinding vroeg met het politiebureau te IJsselstein en nadat ik merkte dat er niemand op het politiebureau aanwezig was, heb ik hem doorverbonden met zijn vrouw. Tijdens het telefoongesprek, kwam een mij onbekend manspersoon bij mij in de telefooncentrale en deze liet mij het telefoongesprek uitspreken. Toen ik het gesprek beëindigd had, vroeg bedoelde persoon mij, waarom het telefoontoestel zich op een stoel bevond en niet op de tafel. (Dit was in opdracht van den heer burgemeester voor een eventueele overval van buitenaf). Hierop antwoordde ik: „Het toestel stond toen ik hierkwam reeds op de stoel.” Direct daarop gelastte die persoon mij met hem mee te gaan en gelastte mij dit onder bedreiging met een revolver. Ik voldeed daar niet onmiddellijk aan, omdat ik meende met de mij nog onbekend zijnde nieuwen bewaker van de kluis te doen te hebben en zei: „Duvel op vent, wat heb ik met jou te maken.” Hij antwoordde: „Dat zal je wel zien, wat je met mij te maken hebt, als je nu maar snel meegaat”, terwijl hij de revolver op mij richtte. Ik zag dat het ernst was en omdat ik geen enkel wapen had om mij te verdedigen, heb ik aan zijn bevel voldaan. Hij voerde mij naar de afdeling Sociale Zaken en daar moest ik bij de andere ambtenaren, die daar reeds stonden, met mijn handen omhoog gaan staan en ongeveer twintig minuten blijven staan. Na afloop van deze twintig minuten werden wij in de kluis opgesloten. Hoeveel personen er aan de overval hebben deelgenomen kan ik bij benadering niet zeggen. Van twee personen kan ik een signalement opgeven:

I. dik gezicht, bruine hoed, winterjas, lengte ongeveer 1.80 meter.

II. schraal postuur, lang 1.80 meter, droeg bril, gekleed lange jas en grijze pet, had zoogenaamde soldatenschoenen met beenkappen aan.

Na met de overige ambtenaren ongeveer een uur in de kluis te hebben doorgebracht, werden wij door den Wachtmeester Kemink verlost.”

8e. Gerardus Cornelis van Zanten, oud 61 jaar, groentenboer, wonende Voorstraat 62, te IJsselstein, die verklaarde:

„Op Maandag dertien Maart 1900 vier en veertig te omstreeks 12.25 uur, was ik in de IJsselstraat te IJsselstein. Op dat moment kwam een blauwe auto vanaf de IJsselpoort de IJsselstraat inrijden. Het was een auto, die op benzine liep. Bij den slager J.M. Kemp, wonende IJsselstein, IJsselstraat 26, stopte die auto, en stapten er vijf manspersonen uit en een persoon, vermoedelijk de chauffeur, bleef in de auto zitten. Die vijf personen liepen eerst de Kerkstraat in, maar onmiddellijk daarop kwamen zij terug en gingen de Voorstraat in. De auto stond nog op de plaats, waar die 5 personen waren uitgestapt. Eén van die vijf personen is nog even teruggeweest naar den chauffeur en heeft nog even met hem staan praten. Heel spoedig haalde hij echter de andere vier personen weder in. Ik was inmiddels thuis, doch zag nog dat genoemde vijf personen de Weidstraat ingingen in de richting van het gemeentehuis. Het staat voor mij vast dat door die personen de overval is gepleegd. Een signalement van die personen kan ik niet opgeven.”

9e. Antoon van Doorn, oud 39 jaar, loodgieter, wonende Poortdijk nr. 18 a, te IJsselstein, die verklaarde:

„Op Maandag 13 Maart 1900 vier en veertig, te omstreeks 13 uur liep ik in de Kloosterstraat, richting Utrechtschestraat, te IJsselstein. Toen ik op de hoek Kloosterstraat-Utrechtschestraat kwam, viel mijn oog op een auto, die in de Weidstraat nabij het gemeentehuis geparkeerd stond op een afstand van ongeveer 50 meter van mij af. Het was een luxe-personenauto, blauw van kleur, naar ik meen gestroomlijnd. Ik stond even te kijken en zag toen vier heeren uit het vroegere distributiekantoor, thans hulpsecretarie, komen. Die heeren vervoerden twee volgeladen zakken, welke zij in de auto laadden. Daarna stapten zij in en reden met de auto weg in mijn richting, verder links af de Benschopperstraat in, richting Benschopperpoort. De auto is vlak langs mij heen gekomen.

Op het nummer en letter van de auto heb ik niet gelet. Hoe zij verder gereden zijn, is mij onbekend. Later vond ik het toch wel eenigszins vreemd, dat er op dat tijdstip vier personen uit genoemd perceel gekomen waren, maar dat er een overval gepleegd zou zijn, kon ik mij niet indenken. Ik wist ook niet, dat daar wat te halen was. Ik ben later nog even bij H. Kleij, schoenmaker, te IJsselstein, wonende aldaar, Utrechtschestraat nr. 58, geweest. Ik heb dien persoonlijk gevraagd of hij wist, dat er op de secretarie wat te halen geweest zou zijn, maar hij wist het ook niet. Had ik hetzelfde gezien op de Walkade bij het Distributiekantoor, dan had ik veel eerder aan een overval gedacht en had ik zeker alarm gemaakt. Een nauwkeurig signalement van die overvallers kan ik niet opgeven, slechts heb ik gezien dat er twee groote en twee kleine personen bij waren."

Ik, verbalisant, Langerak, voeg hier het volgende aan toe:

„Uit het gehouden onderzoek is niet komen vast te staan door hoeveel personen precies aan de overval werd deelgenomen. Naar ik vermoed zullen het er 5 of 6 zijn geweest. Bij nader onderzoek bleek de kabel van het centrale telefoontoestel in het gemeentehuis te IJsselstein te zijn doorgesneden, zoodat het contact met de buitenwereld verbroken was. Voor een opgave van het ontvreemde wordt verwezen naar de overgelegde bijlagen. De gehoorde personen staan mij allen gunstig bekend en de verklaringen door hen afgelegd behoeven niet in twijfel te worden getrokken.

De bewaking van het gemeentehuis, inzonderheid die van de kluis, is door den burgemeester als volgt geregeld. Gedurende de uren, waarop personeel in het gemeentehuis aanwezig is (8.30 - 18.00 uur), is als bewaker aldaar aanwezig den daartoe door den burgemeester aangestelden N.N. Onder zijn bewakingstaak valt ook het openen en sluiten der deuren van het portaal voor de kluis en die van de kluis zelve, wanneer dit voor de uitvoering van den dienst noodzakelijk is. Van 18.00 - 8.30 uur is het gemeentehuis bewaakt door twee burgerbewakers. Genoemde bewakers hadden van den burgemeester instructies ontvangen.

De maatregelen door mij genomen ter opsporing van de daders zijn als volgt. Onmiddellijk zijn telefonisch gewaarschuwd: de Groepscommandant der Marechaussee te Vreeswijk, de Groepscommandant der Marechaussee te Jutphaas, de Korpschef van Politie te Schoonhoven, de Groepscommandant der Marechaussee te Montfoort, en de Gemeente-Politie te Utrecht, alsmede de Groepscommandant der Marechaussee te Vianen en aan allen is verzocht de wegen, die daarvoor in aanmerking komen af te zetten ter aanhouding van de auto, waarmede de overvallers vertrokken waren. Verder zijn telefonisch in kennis gesteld de Luitenant-Kolonel, Commandant van het Marechaussee-gewest Amsterdam, te Amsterdam, de Afdeulingscommandant der Marechaussee, te Bilthoven, de Polizei-Offizier beim Beauftragten des Reichskommissars für die Provinz Utrecht, te Utrecht."

Waarvan door mij op afgelegde ambtseed, als onbezoldigd Rijksveldwachter, is opge maakt dit proces-verbaal, ten einde te worden gezonden naar de autoriteiten, waar het behoort.

Gesloten te IJsselstein op 14 Maart 1944.

A.M. Langerak.

De geschiedenis van Rijpickerwaard en omgeving

door L. Hamerslag

Allereerst wil ik uitdrukkelijk stellen, dat dit geen wetenschappelijk en uitgediept verhaal is en het wel nooit zal worden. Vooral de waterwegen zijn dermate veranderd, dat wel ge-gist moet worden, ook naar de vroegste geschiedenis van Rijpickerwaard. Het is de ge-schiedenis van de omgeving - zoals IJsselstein, Utrecht, Oudegein, het Gein (13de-eeuwse stad en middeleeuws klooster) en verder de IJssel, de Lek en de Vaartse Rijn, die onbe-twist het wel en wee van Rijpickerwaard beïnvloed hebben. Daarmee helemaal verweven is de machtsstrijd tussen de Hollandse graven en de Utrechtse bisschoppen (daarover la-ter meer).

Als hypothese wil ik stellen, dat Rijpickerwaard een koningsgoed of kroondomein is ge-weest. Een oorkonde van 1036 (Oork. boek Utrecht no. 191) spreekt van een gouwgraaf Erimannus in de pagus Eitthere. (Zie A.J. Maris „Van Voogdij tot Maarschalkambt” pag. 65-74)

De gouwgraven Waldger en Radbod bezaten goederen (land) in de gouw Lek en IJssel.

In een oorkonde van 27 mei 1122 (Oork. boek Utrecht no. 307) stelt keizer Hendrik V de abdij van Werden weer in het bezit van een goed (Rijpickerwaard?), behorende tot de villa Eiteren en gelegen „inter hos fluvios Renam et Leccam, Leccam et Islam”.

Tot 1217 is en blijft het mistig met de historie van Rijpickerwaard, en er zal nog veel archiefwerk verzet moeten worden om de mist te laten optrekken. Vóór 1217 behoort Rij-pickerwaard kerkelijk en gerechtelijk tot Eiteren, maar vóór 27 juli 1217 werd het Gein als zelfstandig kerspel afgesplitst, waartoe ook Rijpickerwaard ging behoren. Toen het Gein in 1294 stadsrechten verkreeg, werd het een afzonderlijk gerecht tot in de Franse tijd, welke tijd vele bestuursvormen op zijn kop zette en veranderde.

Het hoge gerecht berustte bij de bisschop en daarna lange tijd bij de Heer van Oudegein. Na de Franse tijd behoort het Gein en daarmee Rijpickerwaard tot de gemeente Jutphaas. En Jutphaas is weer opgeslokt door Nieuwegein, dat een onvermoeibare land-honger heeft (stadsuitbreiding).

Alvorens verder te gaan met waterstaat en economische belangen wil ik eerst de namen van de leenmannen/eigenaren van Rijpickerwaard met u doornemen; ze zijn ons vrij vol-ledig bekend.

1278	Vrouwe Janne, haar als lijftocht vermaakt door haar echtgenoot Arnoud van Amstel.
1311, 1343	Otte van IJsselstein Over deze Otte is een oorkonde (Arch. Nass.Dom. II, reg. van oork. no. 41, van 14 augustus 1311), waarbij Ghisebrecht van Yselsteyn, ridder, en zijn vrouw Berte hun zoon Otte als erfdeel toewijzen o.a. 59 morgen land in Rijpwikerweert.
vóór 1418	Aelbrecht van Egmond van Meresteyn
1539	Jan van Egmond Aelbrechtsz.
vóór 1577	Frederick van Egmond
1577	Jan van Egmond
1627	Jhr. Amelis van Matenese

- 1633 Jhr. Hendrik Valkenaar als man en voogd van Vrouwe Florentine van Matenese.
- 1695 Mr. Gerard van Rhemen, voor het eerst met inbegrip van 2 erfpachten, n.l. Bockhovel en de Killen, resp. 5 en 7 morgen, in 1763 door Willem Swellingrebel definitief bij Rijpickerwaard gevoegd en in 1841 door mr. O. van Romondt afgekocht van Rijksdomeinen en bij de hofstede gevoegd.
- 1724 Jhr. Christoffel Wambold, baron van Umstad.
- 1729 Frederik Spindler
- 1763 Willem Swellingrebel, kanunnik van het Kapittel van St. Jan te Utrecht, tevens eigenaar van de hofstede de Batau, gelegen aan de Nedereindseweg.
- 1789 verkocht aan Willem Middag, de eerste boer-eigenaar voor *f* 19.800,—, met inbegrip van 2 erfpachten, tesamen 77 morgen.
- 1807 verkocht aan Anthonie Baars voor *f* 30.000,—
- 1832 verkocht aan Mr. Otto van Romondt voor *f* 23.000,—
- 1917 verkocht aan Carl Johann Heinrich Müller, eigenaar van de beruchte beenzwartfabriek te Utrecht, voor *f* 163.831,— voor 62 HA.

In 1928 werd de boerderij in verband met uitbreiding van de veestapel en onvoldoende stalruimte in tweeën gesplitst: Rijpickerwaard met 29 HA, Arbeid Adelt met 28 HA. Laatstgenoemde boerderij kwam gereed in 1930. De heer Nieuwenhuizen heeft zich toegelegd op de veehouderij, de heer van Dijk op fruitteelt en veehouderij.

In 1888 was Rijpickerwaard verpacht aan Willem van Dijk, met 72 morgen. Dat was de vader van de huidige eigenaar, die Rijpickerwaard kocht in 1953. Arbeid Adelt werd gekocht in 1957. Het Galgenkampje en de Killen behoren hiertoe.

Over het Galgenkampje is nogal wat te doen geweest. Op de topografische kaart 1 : 25000 (blad 464 Vreeswijk, verkend in 1887, gedeeltelijk herzien in 1900) vindt men de naam Apehuis voor Rijpickerwaard. Waar komt die naam vandaan? Het verhaal zegt, dat er een Oost-Indisch Heer op Rijpickerwaard woonde, die een knecht en een aap had, die beide Kees heetten. Op zekere dag kwam de aap te overlijden en de Heer gaf opdracht de klok de laten luiden voor Kees. In de stad dacht men dat Kees de knecht dood was. Toen de aap uit de mouw kwam, was de schout zeer verbolgen. Hij begon een belegering, die op niets uitliep, maar de Heer moest land afstaan, waarop de galg werd geplaatst. Een kern van waarheid schijnt het verhaal wel te bevatten, want op kaarten van 1626 en 1690 staat de galg dicht bij de IJssel en Rijpickerwaard. Op een kaart van 1740 staat hij veel dichter bij IJsselstein.

De Killen is ook een moeilijk punt. De oude IJsselsteiners noemen het de Kil. De Kil is een IJssel-tak, die even voorbij Rijpickerwaard in de polder „den Hoogen Weert” kwam en hem dwars doormidden sneed.

Het stuk bouwland van de Rijpickerwaard was stroomrug-grond, en deze grond is een moeilijke grond voor de boer. De structuur ervan is, dat een kleilaag op zand ligt, aangevoerd door de rivier en daar afgezet. De grond moest zwaar bemest worden om rendabel te zijn.

Op een kaart van 1700 is de polder „den Hoogen Weert” groot 62 morgen en 77 roeden. De Kil kwam geleidelijk op de IJssel af, waar de Poelweert begon.

De polder Rijpickerwaard was in 1700 groot 77 morgen 2 roe, verdeeld over bouwland (42 morgen 4 hond 98 roe), weiland (30 morgen 3 hond 5 roe) en boomgaard (3 morgen 3 hond 99 roe). Over dit bezit werd tiend geheven door het „Keijzerlijke Capittel der

Kercke van St. Marie binnen Utrecht”.

De machtsstrijd tussen de Hollandse Graaf en de bisschop van Utrecht is in het nadeel van de laatste uitgevallen. Bij oorkonde van 19 juli 1285 (Oork. boek Sticht no. 2230) sluit de graaf een verdrag met bisschop-elect Jan, waarbij deze toestemming geeft om de dam te leggen bij Hoppenesse. Op 14 juli 1285 (Oork. boek no. 2223) heeft de graaf hem daarvoor beloofd 4500 ponden Hollands. Wat was de bedoeling van de graaf? Hij wilde twee vliegen in één klap slaan.

De eerste was: beveiliging en bescherming van Holland tegen het opperwater; de tweede was het handelsbelang voor Holland. In die opzet is hij geheel geslaagd; ten aanzien van de Vaartse Rijn heeft hij moeten toegeven.

De strijd om de macht blijft doorgaan, al zijn de omstandigheden anders dan in de tijd van graaf Floris V. Nu blijkt de inzet: Rijpickerwaard of rail-lijn.

Alexander Pasqualini

door Martin van Bruggen e.a.

In 1976 hebben 5 studenten van de Rijks-universiteit van Utrecht*, deel uitmakende van de projectgroep Renaissance, een scriptie gemaakt over IJsselstein.

Een hoofdstuk daarvan behandelt de toren van de oude Nicolaaskerk. Die toren is tussen 1530 en 1540 gebouwd. Bouwmeester was, naar het oordeel van de meeste deskundigen, de Italiaan Alexander Pasqualini.

(zie ook het artikel van A.G. Cool „De gemeentetoren van IJsselstein, een wonder in baksteen” in ons eerste nummer).

Met toestemming van de schrijvers nemen wij uit dat hoofdstuk het gedeelte over, dat gegevens bevat over het leven en werk van die Italiaanse bouwmeester.

De geboortedatum van Alexander Pasqualini, de vermoedelijke bouwmeester van de toren van de oude Nicolaaskerk te IJsselstein, kan gesteld worden op vijf mei 1493. Over deze datum heeft tot het jaar 1925 enige onzekerheid bestaan, maar in dat jaar is door G.C. Labouchère een doopakte gevonden in Bologna, die alleen maar kan slaan op Pasqualini.

De Duitse nakomelingen van Pasqualini hebben papieren bewaard, waaruit zou blijken, dat Pasqualini uit een adellijke familie zou stammen.

In Nederlandse stukken komt de afkomst van Pasqualini uit Bologna alleen naar voren uit een vermelding van hem in de Amsterdamse Thesauriersrekening van 1545; voorts blijkt het nog uit de kroniek van Gulik.

Pasqualini verliet op 37-jarige leeftijd Italië, vanwege het politieke klimaat.

Dit was namelijk de tijd van de plundering van Rome met alle nodige verwickelingen daaromheen.

* t.w. Martin van Bruggen, Brord van Ham, Dianne Hamer, Paul Teunissen en Chris Will.

Na een kort maar zeer druk bezet verblijf in Nederland, ging hij naar het Rijnland in Duitsland, waar hij tot zijn dood werkzaam was.

Men weet niet zeker, wie zijn leermeesters geweest zijn, men heeft het vermoeden dat hij er verscheidene heeft gehad, zoals een zekere Andrea Formigine, architect van o.a. het Palazzo Fantuzzi. Hij heeft enkele jaren in Rome gestudeerd en zich later gespecialiseerd in militaire architectuur.

op de 24ste februari 1530 vond de kroning van Karel V plaats in Bologna. Deze gebeurtenis bracht een toestroming van buitenlanders teweeg. Hieronder bevonden zich uit Nederland o.a. graaf Hendrik III van Nassau, Maximiliaan van Egmond, de heer van IJsselstein en Floris van Egmond, graaf van Buren.

Bovendien waren er enorm veel kunstliefhebbers aanwezig, zij waren allen aangetrokken door de magnifieke decoraties ter gelegenheid van de kroning. Pasqualini heeft veel van deze buitenlandse kunstliefhebbers ontmoet, die zijn verlangen tot emigreren zeker gestimuleerd zullen hebben. Hij is waarschijnlijk meegetrokken in het gevolg van de heer van IJsselstein; de eerste keer namelijk, dat erover hem gesproken wordt, bevindt hij zich in IJsselstein.

Het werk van Pasqualini in Nederland:

Tussen 1531 en 1532 schijnt hij gewerkt te hebben aan de verfraaiing van het kasteel van IJsselstein. Met name in de vierkante toren, die nog als enig overblijfsel van het kasteel aanwezig is, is een Italiaanse invloed te zien volgens Hardenberg.

Beter bewaard dan het kasteel is de kerktoeren van IJsselstein. Deze toren gaat door voor het eerste monument ten noorden van de Alpen, dat ontworpen is door een Renaissance-Italiaan. Algemeen wordt aangenomen, dat Pasqualini de toren heeft ontworpen, behalve door E. Vermeulen, die het toeschrijft aan een andere kunstenaar uit Bologna, Tomasso Vincidor da Bologna, die vanaf 1520 in België woonde. Deze was door paus Leo X naar de Nederlanden gestuurd om te zorgen voor het weven van tapijten volgens cartons van zijn meester. Men heeft zijn naam in de archieven van de heren van IJsselstein gevonden; er is een kwitantie van 1523, die verklaart, dat een zekere „Bologna” 22 pond heeft ontvangen voor niet duidelijk omschreven werkzaamheden. Op deze gronden heeft Vermeulen zijn vermoeden gebaseerd; het jaartal 1523 is echter te vroeg, omdat de toren op z'n vroegst in 1530 is begonnen.

Pasqualini woonde in Buren, dit is afgeleid van een simpele rekening van een glaszetter, van het jaar 1534.

Hier heeft zijn gezin zich gevormd, de naam van zijn vrouw is echter onbekend. Wel bekend is de geboorte van zijn zoon Maximiliaan op 12 augustus 1534; waarschijnlijk is het kind door Maximiliaan van Egmond ten doop gehouden. Hierna volgden nog een zoon Jean en twee dochters Camille en Catherine.

In 1538 was Pasqualini druk bezig met restauratiewerken aan het kasteel van Buren, dat in de jaren 1806 en volgende is gesloopt. De overblijfselen hiervan zijn tot een gedenkteken samengevoegd.

Van zijn hand is ook het ontwerp voor de galerij van de binnenplaats van het kasteel van Buren, de plannen hiervoor liggen in de grafelijke archieven. Aan de andere kant van deze hof zou een arsenaal komen. Pasqualini leidde van 1538 tot 1540 de bouw.

Men veronderstelt dat de kerktoeren van Buren ook behoort tot het werk van Pasqualini; dit is o.a. afgeleid van het feit, dat de toren te IJsselstein zekere overeenkomsten vertoont met die te Buren.

Pasqualini heeft als militair architect veel werk kunnen verrichten: het hertogdom van Gelre namelijk weigerde zich aan te sluiten bij Bourgondië. De andere steden werden

hierdoor genoodzaakt sterke fortificaties op te richten om zich tegen de Geldersen, onder leiding van Maarten van Rossum, te verdedigen. Pasqualini werkte als zodanig in Diest, Luik, 's-Hertogenbosch, Buren, Amersfoort, Leerdam en Mechelen.

Hij verblijft ook een tijdje in Amsterdam, waar hij ontwerpen maakt voor de muren van deze stad. Op 6 oktober 1546 is hij in Zeeland, waar hij werkt aan de fortificaties van Middelburg. Naar alle waarschijnlijkheid is hij hierna teruggekeerd naar Buren en opnieuw begonnen met het kasteel.

Door de plotselinge dood van Maximiliaan van Egmond op 23 december 1548 stond Pasqualini zonder opdrachtgever.

Op 15 april 1549 treedt hij in dienst van de hertog van Juliers (Jülich = Gulik) in het Rijnland. Pasqualini vestigt zich in Juliers en begint aan de reconstructie van de stad en het kasteel, die verwoest waren door een brand.

Pasqualini overlijdt in 1559.

Bronnen:

H. Hardenberg „Pasqualini, architecte Bolonais aux Pays-Bas” in Studi in onore di R. Filangieri II pag. 383-395.

G.C. Labouchère „De toren der N.H. St. Nicolaaskerk te IJsselstein” in Oudheidkundig Jaarboek, 3e serie, van het Bulletin van de Nederlandse Oudheidkundige Bond, 1922.

idem „Aantekeningen over Alexander Pasqualini en zijn werk” in Oudheidk. Jaarb., Bull. Ned. Oudh. Bond, 1938.

E. Vermeulen „Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse Bouwkunst” II, 129-135.

Nog eens Alexander Pasqualini

door M.H.H. Doesburg

Nadere gegevens over het gezin van de in voorgaand artikel genoemde bouwmeester Alexander Pasqualini vond ik op een onverwachte plaats, n.l. in de transportregisters van de stad IJsselstein (Rijksarch. Utrecht, rechterl. arch., inv. no. 648).

Twee akten maken melding van Alexander's weduwe en kinderen:

1) transportakte van 14 oktober 1569.

Daarin wordt, na gerechtelijke verkoop, het huis de Moriaan, gelegen aan de Achterstraat (nu Utrechtsestraat) binnen IJsselstein, in eigendom overgedragen aan Elysa-beth, weduwe van Alexander van Pasqualijn, voor 950 gulden. Dat huis was belast met 800 gld. ten behoeve van genoemde Elysa-beth.

Het stond op de hoek van de Hofstraat, ter plaatse van de huidige percelen Utrechtsestraat 46 en 48, dus waar vroeger „Concordia” stond.

2) transportakte van 3 juli 1596.

Daarin dragen de erfgenamen van voornoemde Elizabeth, nu voluit genoemd Elizabeth Schouten, het bovengenoemde huis „daer deeser tijt den Moeriaen uuyt hanght”

in eigendom over aan Harman Adriaenss., waard in de Moriaan.

Deze akte levert ons niet alleen de volledige naam van Alexander's weduwe, t.w. Elizabeth Schouten, maar ook die van hun beider erfgenamen:

- a) Margrieta van Pasqueliijn
gehuwd met „den edelen ende erentfesten joncker Willem van Hattum, woenende tot Wijck”.
Zij hebben in 1596 geen kinderen.
Margrieta was een dochter van † Maximiliaan van Pasqueliijn en diens echtgenote Ida Tack. Deze Maximiliaan was ongetwijfeld de op 12 augustus 1534 geboren zoon van Alexander Pasqualini.
- b) Alexander van Pasqueliijn
wonende te Dusseldorp
- c) Lucretia van Pasqueliijn
gehuwd met Reynardt Hardtsfelt.
Dit echtpaar had op 7 oktober 1594 zijn aandeel in de nalatenschap verkocht aan de onder b genoemde Alexander.
- d) Camilla van Pasqueliijn
zij was moei(=tante) van de onder b genoemde Alexander, en moet wel de in voorgaand artikel genoemde dochter van de bouwmeester zijn.
- e) Catherina de Valle, weduwe van Johan (van) Pasqueliijn (m.i. de 2e zoon van Alexander sr.)
met haar 2 mondige dochters: Elizabeth en Mechtelt van Pasqueliijn.
- f) de weduwe van Reynaut van Lansberch
(haar naam wordt helaas niet genoemd)
met haar onmondige kinderen.

De onder b genoemde Alexander treedt in deze akte niet alleen voor zichzelf op, maar ook als gemachtigde van de onder d, e en f genoemde erfgenamen (procuratie's resp. van 10 oktober 1594, 17 januari 1595 en 10 december 1594).

Gelet op deze data en op de datum van de onder c genoemde verkoop zou men kunnen aannemen, dat Elizabeth Schouten in 1594 is overleden. Ze heeft dan haar echtgenoot 35 jaar overleefd. Van haar 4 kinderen leeft dan alleen nog Camilla, die m.i. ongehuwd is gebleven (ze wordt noch huisvrouw, noch weduwe genoemd).

Niet vermeld wordt de dochter Catherine; zij is wellicht jong gestorven.

Vanwege de volgorde, waarin de erfgenamen worden opgesomd, is aannemelijk, dat a, b en c kinderen zijn van de oudste zoon Maximiliaan, en dat de onder f genoemde weduwe van Reynaut van Lansberch een gehuwde dochter is van de tweede zoon Johan (de onder e genoemde 2 mondige dochters waren kennelijk nog ongehuwd).

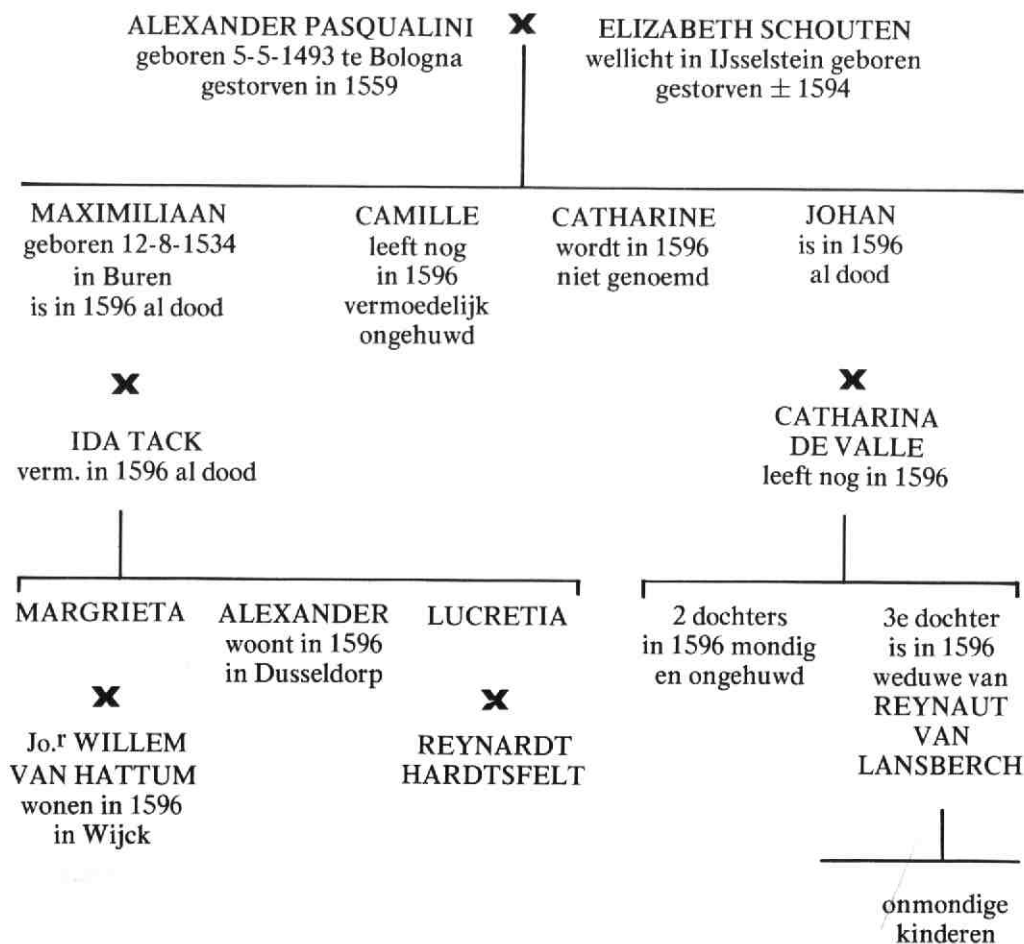
De hierboven genoemde procuratie's waren alle geschreven „in Cleeffsche letteren”, waaruit te concluderen is, dat de familie nog steeds in het Rijnland woonde (met uitzondering van Margrieta).

In verband met de geboortedatum van de oudste zoon Maximiliaan (12-8-1534) zal het huwelijk tussen Alexander Pasqualini en Elizabeth Schouten wel in 1533 zijn gesloten. De bruidegom was ongeveer 40 jaar oud, zijn bruid m.i. aanzienlijk jonger, gezien de vele jaren dat zij hem overleefde. In de jaren van zijn verblijf in IJsselstein (ongeveer 1530 tot 1533) zal hij Elizabeth hebben leren kennen. Of het huwelijk in IJsselstein is gesloten of in Buren, waar zijn oudste zoon werd geboren, is niet bekend. Wel heb ik het sterke vermoeden, dat Elizabeth Schouten een **IJsselsteinse** jonge vrouw is geweest, omdat uit andere bronnen vaststaat, dat er in de 16e eeuw diverse personen met die familienaam in IJsselstein woonden.

Dat zou ook kunnen verklaren, waarom Elizabeth, hoewel wonende in het Rijnland, haar IJsselsteinse huis „De Moriaan” niet heeft verkocht: het was voor haar een band met haar geboortestad. Wellicht heeft zij zo nu en dan IJsselstein bezocht en dan gelogeed in haar eigen logement „De Moriaan”. Haar erfgenamen leden niet aan dat nostalgische gevoel en verkochten „De Moriaan” aan Harman Adriaenss. (van Eijck), de waard van het logement, die misschien al jaren op deze kans had gewacht.

Op grond van het voorgaande kom ik - met enig voorbehoud - tot het volgende overzicht:

De Antonius en Corneliusstichting te IJsselstein III (slot)

door W.J.A. van Wijk

Over de leiding heb ik nog niet veel geschreven.

Vanaf de opening tot 1929, dus bijna 30 jaar heeft Soeur Mere Justa onvermoeid voor de bejaarden gewerkt. De leiding gaat dan tijdelijk over naar Soeur Mere Crispina. In 1930 komt er een nieuwe bezetting. Soeur Beata wordt dan de Moeder van het Gesticht „tot grote vreugde van de Oudjes”. Soeur Sebastienne is voor de keuken en Soeur Otgera voor het overige werk.

In 1932 werd het elektrisch licht aangelegd. Eerst in het Gesticht, later in het klooster.

Op 31 december 1932 vermeldt het dagboek:
„In het Gesticht zijn 7 vrouwtjes en 11 mannetjes”.

Op de eerste januari 1933 staat:
„Het nieuwe jaar begint met 11 mannen en 7 vrouwen”.

Men is blijkbaar in één nacht groot geworden.

Op 7 januari 1937:

„Onze oudjes vierden dapper mee het feest der huwelijksplechtigheid van onze geliefde Kroonprinses Juliana met Prins Bernhardt van Lippe Biesterveld. Van de feestcommissie werd op 50 ct per persoon gerekend — nu ze hadden het best. Een dag later kwam de autobus voor, die de Oudjes welke zulks verlangden gratis door de versierde stad en omstreken zou rijden. 7 mannen en 2 vrouwen stapten in, de anderen hadden griep. Ook Oudjes van het Ewouds Gasthuis reden mee. Onderweg werden ze nog getraceerd. De vrouwen op koffie met koek en de mannen op een glaasje. Wat hadden ze schik”.

Over de 2e wereldoorlog wordt helaas nagenoeg niets vermeld. In oktober 1948 luiden de klokken van de Katholieke Kerk voor het eerst.

In januari 1951 wordt het gouden feest gevierd met Pastoor, Kapelaans, de Heer Pompe en de Heer P. Kromwijk.

In datzelfde jaar wordt de slaapkamer van de vrouwen veranderd.

Iedereen krijgt nu een eigen cel. Er wordt zeil op de vloer gelegd en er komen spiralen in de bedden. Nu mogen ze geen nieuwe schilderijtjes meer ophangen, maar elke cel krijgt een mooi nieuw kruis. De mannenafdeling ondergaat korte tijd later eenzelfde beurt.

In de vijftiger jaren wordt niet meer gesproken over het „Gesticht” maar over het „pension”. Ook valt het op dat de altijd gebezigde term „oudjes” wordt vervangen door „dames en heren”.

En dan op 25 oktober 1960:

„Een heuglijke dag waarop de eerste steen gelegd wordt door de voorzitter, de heer Jac. Th. Bissels van de Stichting katholieke bejaardenzorg IJsselstein van het Streekbejaardencentrum „Marienstein”. Hierbij waren vele genodigden aanwezig, o.a. Z.E. Heren Geestelijken Pastoor Dooper uit Vreeswijk, Pastoor Cosijnse uit Benschop, Pastoor Jansen van Jutphaas en kapelaan Altenberg van IJsselstein”.

Nadat in juli 1961 de vlag in top van Huize Mariënstein was gegaan, werden in januari 1962 de voorbereidingen getroffen voor de verhuizing.

„Met de nieuwbouw van het nieuwe bejaardencentrum Mariënstein is het zover gevorderd dat het eerste gedeelte, waarin zich tevens de hoofd vleugel bevindt, bewoonbaar wordt. In het bestaande bejaardenhuis wordt druk ingepakt en de kasten leegemaakt, tekenen die wijzen op de aanstaande grote verhuizing.”

Op 27 januari 1962 worden de laatste kisten en koffers uitgedragen. De bejaarde dames en heren worden per auto en busje naar het nieuwe bejaardencentrum gebracht. Het dagboek wordt afgesloten:

„'s Avonds om 5 uur wordt het bejaardenhuis van de Antonius en Corneliusstichting voorgoed gesloten. Alle bejaarden hebben hun intrek genomen in het nieuwe moderne bejaardencentrum „Mariënstein”, waar allen zich op hun eigen kamer, met alle comfort daaraan verbonden, spoedig thuisvoelen, maar nog wel eens terugdenken aan het vele en goede dat zij genoten hebben in de ruim 60 jaar bestaande A. en C.-Stichting in de Kloosterstraat. Alle hulde en dank aan degenen, die het initiatief tot het stichten van dit huis hebben ondernomen, waarin zoveel mensen hun laatste levensdagen rustig mochten doorbrengen en tot een goed einde mochten komen”.

De bovenstaande foto werd gemaakt in augustus 1961.

Deze groep bewoners van de Antonius- en Corneliusstichting vormden de eerste bewoners van „Mariënstein”.

Op de voorgrond van links naar rechts: de dames Goedhardt, Knevel, Van de Berg en Zuster Claudine.

2e rij zittend: de dames Scheel, van Amstel, Van Vliet, Tersteeg en Verbeek (in rolstoel) Heer Bloos en Mevrouw Cuppens.

Staan de Mej. de Groot, Neuten, Mevr. De Rooy, Van Leur, Mej. van Rossum, Koolen, Zuster Prisca, Zuster Prisca is nog steeds werkzaam in „Mariënstein”.

Gewelsteen in de voorgevel van Kloosterstraat 5 te IJsselstein (thans Het Centrum).

De oude St. Nicolaaskerk van IJsselstein

door Martijn Vergouw
en Peter Siccama

1309. De Pausen verplaatsen hun zetel te Rome naar een kasteel in Avignon, de 70-jarige Babylonische Ballingschap der Pausen neemt een aanvang.

In IJsselstein is men inmiddels begonnen met de bouw van de St.-Nicolaaskerk. Het initiatief hiertoe nam Gijsbrecht van Aemstel, Heer van IJsselstein. Met deze kerk waren de Heren van IJsselstein nauw verbonden.

Hun kasteel, hun na het beleg van 1297 ontnomen, werd op Driekoningengeest van het jaar 1309 door graaf Willem III van Holland aan hen teruggegeven.

Het spreekt vanzelf dat dit kasteel toen hersteld en uitgebreid werd en in het kader van deze activiteiten kan men ook de bouw zien van de kerk. Zij werd immers vlakbij het kasteel gebouwd en lag excentrisch ten opzichte van het opkomende stadje. Zij was dan ook min of meer bedoeld als hofkapel en mausoleum, maar fungeerde op de eerste plaats als parochiekerk van IJsselstein. Lang heeft men trouwens geloofd dat er een onderaardse verbinding bestond tussen kerk en kasteel en een pseudo-wetenschappelijk onderzoek in 1937 (met behulp van een wichelroedeloopster!) leek dit te bevestigen.

Toestemming tot de bouw verkreeg Gijsbrecht van de Utrechtse bisschop Guy van Avesnes op voorwaarde dat zijn zoon Aernout zou huwen met 's bisschops dochter Maria. Dit was tevens de voorwaarde om zijn tevoren belegerde kasteel terug te krijgen en om de ridderslag te verkrijgen. Het huwelijk van Aernout met een bastaarddochter, en nog wel van een bisschop, werd tot aan het eind van de 14e eeuw algemeen afgekeurd en wierp een smet op het blazoën van de nieuwbakken ridder Gijsbrecht. Heer Jan van Culemborg, wiens broeder huwde met de kleindochter van Aernout en Maria schreef vertoond en cynisch toen er uit dit huwelijk kinderen voortkwamen: „Danck hebben onse Papen, Dat sij Hertoch ende grauen connen maken”. Zover reikte het geheugen van de mensen.

De kerk bezat geen toren. Deze werd pas twee eeuwen later gebouwd naar een ontwerp van Alexander de Pasqualin uit Antwerpen, mogelijk lid van de beroemde familie Pasqualini uit Bologna. De kerkwijding vond plaats op Pasen 19 April 1310 en geschiedde door de Utrechtse wijbisschop Joannes Scopia (Johan van Konstanz). Guy van Avesnes, gekozen bisschop, was immers net als zijn voorgangers en opvolgers een politieke figuur die trouwens volgens beproefd recept pas na het nodige geharrewar de zetel van Willibrord beklommen had. De geestelijke zaken werden toevertrouwd aan de hulpbisschoppen waarvan de wijbisschop (zoals zijn titel reeds aanduidt) zorg droeg voor de wijdingen: toediening van bepaalde sacramenten en consecraties van kerken en andere materiële goederen.

Na de inwijdingsplechtigheid die, naar Middeleeuwse trant, een volle dag duurde, hield de parochie van Maria-ten-Hemelopneming te Eiteren op te bestaan en was de stichting van de parochie van IJsselstein een feit. Deze parochie verkreeg het patronaat van de H. Nicolaas, een heilige wiens verering door de Abdij van Werden in ons land werd geïntroduceerd. Deze Abdij bezat, zoals bekend, land in Eiteren. De kerk van Eiteren werd een kapel met aan het hoofd een vicaris (d.i. plaatsvervanger).

Op Paaszaterdag, 18 april van het jaar 1310 is de jonge, zojuist geridderde Gijsbrecht van IJsselstein te Utrecht waar hij voor het kapittel van St.-Marie en in aanwezigheid van bisschop Guy van Avesnes de grond waarop de nieuwe kerk van IJsselstein en het kerkhof is overgebracht, in eigendom geeft aan dit kapittel.

Hij erkent hierbij het patronaatsrecht van dit kapittel over de nieuwe kerk te IJsselstein en de oude kerk te Eiteren:

„In aanwezigheid van oog- en oorgetuigen groet u Ridder Gijsbrecht van IJsselstein en belooft hierbij voor nu en altijd de waarheid te spreken.

Onze eerwaarde vader in Christus Heer Guido, bisschop van Utrecht, heeft op mijn nederig verzoek de parochiekerk en het kerkhof van Eiteren na beoordeling in aanwezigheid van dit eerbiedwaardig gezelschap der heren Dekens en het kapittel der Zalige Maria te Utrecht, overgebracht naar de plaats die daarvoor door mij te IJsselstein is gesticht, vergezeld van de welwillende toestemming van voornoemde dekens en kapittel.

Deze overplaatsing biedt mij zeker voordelen op dit moment, maar meer nog voor mijn opvolgers in de toekomst, want zij betekent geen verlies, neen veeleer een belofte voor het nageslacht.

Ik sta hierbij de kerk en het oude en nieuwe kerkhof af en draag ze aan U over. Ik erken openlijk het patronaatsrecht van dit college betreffende de overgeplaatste kerk te IJsselstein en de voormalige kerk te Eiteren.

Aan U blijven alle rechten zoals Gij die ook bezit ten aanzien van de voormalige kerk te Eiteren.

Zowel voor mezelf als voor mijn toekomstige erfgenamen garandeer ik U mijn trouw en belooft ten opzichte van deze nieuwe kerk en oude kerk nimmer enig aards gewin, noch voor mezelf, noch voor mijn opvolgers, na te streven.

Bovendien zweer ik nimmer op Uw rechten aanspraak te zullen maken.

Aan dit getuigenis zal ter eeuwige bevestiging onze Heer Bisschop, voordat het aan de Dekens en het kapittel verzonden wordt, op mijn verzoek zijn zegel hechten.”

Hierna volgt een formule van bisschop Guy:

„En wij, Guido, door Gods genade bisschop van Utrecht, hechten ons zegel op verzoek van Ridder Gijsbrecht aan dit aanhangsel in groot vertrouwen.”

„Gegeven in het jaar onzes Heren 1310 op de zaterdag na het feest der Zalige Tiburtijnse Martelaren”.

De woensdag daarop vindt er op het nieuwe kerkhof te IJsselstein een plechtige bijeenkomst plaats waarbij Gijsbrecht in aanwezigheid van wijbisschop Johannes Scopia, de afgevaardigde van het kapittel van St.-Marie kanunnik Arnold van Xanten, de heren van het gerecht van IJsselstein en de parochiegemeenschap deze transactie bekrachtigt:

„Wij, Johannes, door Gods genade bisschop van Konstanz, maken bekend in aanwezigheid van oog- en oorgetuigen en in tegenwoordigheid van de begunstiger, en namens onze eerwaarde Heer in Christus, Heer Guido, bisschop van Utrecht, in wiens bisdom wij de plaatsbekleder zijn, dat bij de wijding van deze nieuw-gestichte parochiekerk, die van Eiteren is overgeplaatst, wij bevestigd zien en horen dat de bekwame man, Heer Ridder Gijsbrecht van Aemstel, opgeroepen door deze mensen van het gerecht en de verzamelde parochianen, openlijk het patronaatsrecht over deze nieuwe kerk erkent van de eerbiedwaardige mannen, de Heren Dekens en het kapittel der Zalige Mariakerk te Utrecht, voor altijd, zoals ook hun recht over de kerk van Eiteren, die naar hier is overgebracht, blijft gehandhaafd.

Wij verklaren de rechten van deze Ridder voor nietig en dragen hierbij plechtig en getrouw, zowel mondeling als schriftelijk, aan Arnold van Xanten, kanunnik aan ge-

noemde kerk der Zalige Maria te Utrecht, die hier ook tegenwoordig is als vertegenwoordiger van genoemde Dekens en het kapittel, het eigendomsrecht van deze nieuwe kerk en het kerkhof, die zolang zullen bestaan als ze gewijd zijn, over.
Aan dit getuigenis hechten wij ter eeuwige herinnering ons zegel.
Gedaan op genoemd kerkhof en gegeven op de vierde dag van Pasen in het jaar onzes Heren 1310.“

Pas in 1524 zal het patronaatsrecht aan de Heer van IJsselstein toevallen. Een reden toen om spoedig daarna de kerk te voltooien met een fiere toren.

In 1319 sticht Heer Gijsbrecht drie altaren in de kerk, gewijd aan het H. Kruis, de H. Maagd en St. Jan de Doper. Dit kan erop duiden dat toen het beeld van O.L. Vrouw van Eiteren in de kerk geplaatst werd. Haar feestdag viel namelijk op die van St. Jan de Doper (24 juni).

In 1328 is er reeds sprake van vier kapelaans.

„Anno 1333 Woensdag na St. Mertensdach in den winter. Door Gisebrecht, Here van Iselsteine, aan 't cappittel gegeven enen vriën eigendom van eenre vierteil lants, dy vir morgen hout, ende dy geheten is dy oude hofstede te Meerloe.“
Van de Koppel geeft dit citaat, kennelijk om te suggereren dat de kerk reeds een kapittel had. Wij hebben de tekst niet kunnen vinden en kunnen deze suggestie dus niet verifiëren.

Rond 1336 wordt Herberen, jongste zoon van Gijsbrecht van IJsselstein (Van Aemstel) gedood bij een duel. De uitdager sticht ter voldoening een nieuw altaar in de St.-Nicolaaskerk.

In 1341 wordt als pastoor en vicaris van het Maria-altaar genoemd Elyas van Eijke. Twee jaar later spreekt men van pastoor Mauricius de Embrica (Maurits van Emmerik). Mogelijk was deze een broer, althans familie van Bernardus de Embrica, een geleerde Karthuizer die rond dezelfde tijd doceerde aan de Sorbonne te Parijs.

In 1344 sterft Gijsbrecht. Zijn lichaam wordt in de St.-Nicolaaskerk bijgezet.

In 1349 krijgt het kerkgebouw haar eerste vuurproef te verduren. De stad IJsselstein ondergaat in die tijd dezelfde dubbele ramp die de stad Londen in 1666-1667 doorstond, namelijk een pest-epidemie gevolgd door een stadsbrand. In IJsselstein werden die calamiteiten gevormd door de Zwarte dood van 1348 en het beleg door Utrecht het jaar daaropvolgend. Hierbij werd onder andere het IJsselsteinse klooster in de as gelegd. De kerk schijnt echter geen ernstige schade opgelopen te hebben.

In 1355 verleent Paus Innocentius VI grote aflaten aan de kerk.

Aernout I, Heer van IJsselstein, sticht in 1359 zes kapellen (vicarieën) waardoor er nu elf kapelaans aan de kerk verbonden zijn. De geestelijken, verbonden aan de laatstgenoemde kapellen, kregen het bijzondere voorrecht zich op hoogtijdagen te tooien met „almuysen“, schoudermantels, die normaal slechts voor kanunniken waren voorbehouden. Jan van Arkel, bisschop van Utrecht, bekrachtigde deze stichting bij wijze van verzoening met zijn „beminde zoon“ Aernout. In 1359 is er ook nog sprake van de altaren van St. Egidius, St. Joris, St. Silvester en St. Theobaldus.

In 1360 lezen wij: „Verscheide landerijen door Arnold, heer van IJsselstein, aan de kerk geschonken, om de opkomsten derzelve uit te delen aan diegenen welke de horae canonicæ in die kerk zouden zingen” (citaat van v.d. Koppel).

Wederom kan hieruit blijken dat de kapelaans toen reeds beschouwd werden als kanunniken, zij zongen immers de horae canonicæ, het koorgebed van de kanunniken.

Op 7 februari 1396 volgt dan een onderzoek dat Paus Bonifatius IX laat instellen in verband met de definitieve verheffing tot Collegiale kerk.

Nog in datzelfde jaar vindt deze verheffing plaats en aan de kerk wordt verbonden een kapittel van acht kanunniken onder de leiding van een proost.

De zielzorg werd toevertrouwd aan een deken. Pastoor Robert Helie wordt met pensioen gestuurd.

Overigens werd een kapittel vaak alleen maar aan een kerk verbonden tot meerdere glorie van de landsheer of de plaatselijke adel. Dit laatste was duidelijk in IJsselstein het geval. In het Noorden der Nederlanden bestonden vrijwel geen kapittels, terwijl ze in het Zuiden zeer talrijk waren.

Rondom Utrecht waren er rond 1400 nog Collegiale kerken te Wijk bij Duurstede en Amersfoort (St.-Joris).

Al is een college van acht kanunniken vrij bescheiden (de thans verdwenen stad Reimerswaal b.v. bezat een kapittel van 45 koorheren), men mag aannemen dat het later is uitgebreid omdat rond 1510 het koor van de kerk aanzienlijk werd vergroot. Het huidige koor is even groot en in breedte zelfs groter dan het schip der kerk. We weten helaas niets over koorbanken.

In 1399 werd in de kerk een broederschap van O.L. Vrouw van Eiteren en St.-Nicolaas opgericht. Op zaterdag, de dag die traditioneel gewijd is aan de H. Maagd, vierden de leden van deze broederschap een gezongen mis in de kapel van deze kerk, die aan Haar was toegewijd, denkelijk de kapel van 1319 (zie boven). Overigens was dit niet het enige geestelijke gilde te IJsselstein, want in 1470 is er tevens sprake van een St.-Barbaragilde.

In 1448 wordt nog van een St.-Anthoniusaltaar gesproken.

In 1561 tenslotte spreekt men van een altaar gewijd aan St.-Catharina.

Wanneer het beeld van O.L. Vrouw van Eiteren in de kerk kwam, is niet bekend. Zeer ruim genomen was dit uiteraard tussen 1310 en 1399 omdat in het eerste jaar de kerk van Eiteren haar rechten en wellicht ook haar devotionalia overdroeg aan de nieuwe IJsselsteinse kerk, het tweede jaar omdat toen de hierboven genoemde broederschap werd gesticht en voor het eerst de O.L. Vrouwekapel genoemd wordt. Het meest waarschijnlijk komt ons echter voor het jaar 1319 toen Gijsbrecht de altaren van Maria en St.-Jan stichtte.

Hoewel historisch nooit bewezen, wordt algemeen aangenomen dat het beeld later naar Eiteren is teruggekeerd. Waarschijnlijk gebeurde dit op het verzoek der pelgrims, die de historische kapel te Eiteren in hun bedevaarten bleven betrekken, ja zelfs prefereerden boven de IJsselsteinse kerk.

We kunnen de terugkeer naar Eiteren rond 1440 dateren, omdat rond die tijd de melaatsenbroederschap was opgericht en de kapel te Eiteren vergroot c.q. verbouwd was tot een respectabele kerk. We zien dus, indien dit zo is, dat IJsselstein, volwassen geworden en met een kerk, opgeklommen tot hoge rang, zich nu kon permitteren iets van die roem weer af te staan door het Mariabeeld terug te schenken aan een kapel die, ondanks haar degradatie in 1310, nooit vervallen was maar integendeel tegelijk met de IJsselsteinse kerk een steeds groter aanzien kreeg, tot ze een eeuw later getransformeerd zou worden

tot een kloeke kerk. Nimmer ging dus, zoals vaak gemakkelijk gekonkludeerd wordt, de faam van de een ten koste van de ander.

Waar zich overigens in de St.-Nicolaaskerk de Mariakapel bevond is uit het huidige gebouw niet meer af te leiden. Men moet er immers rekening mee houden dat de kerk reeds in 1418 werd verwoest. Ook in 1466 moet zij het weer ontgouden hebben, terwijl er in 1482 (slechts geringe) schade werd aangebracht. Volgens M.A. Prins-Schimmel en G.E. van Leersum („Langs de oude Utrechtse kerken”, 1975) vond er eerst rond 1500 een totale nieuwbouw plaats. Wij weten echter dat er in 1510 „slechts” een nieuw koor met kooromgang en sacristie (de huidige gerfkamer) werd gebouwd, volgens onze mening ten behoeve van het kapittel dat zich een ruimte van hogere standing wenste. Mogelijk ook gestimuleerd door de vergroting der Eiterse kapel en de wederopbouw van het IJsselsteinse klooster.

Het is wel te verwachten dat de O.L. Vrouwekapel zich bevond aan of vlakbij het Noordertransept, waar zich ook het grafmonument der Van Aemstels bevond. De Noordzijde van een kerk was immers altijd gereserveerd voor de verering van de Maagd Maria, daar bevond zich ook altijd het Maria-portaal.

Als interessante kanttekening signaleren wij dat de IJsselsteinse adel het Maria-gedeelte van de kerk koos om te worden bijgezet. Daar bevonden zich de twee monumenten en de grafkelders der Heren en Vrouwen van IJsselstein. Daar dit elders, uitgezonderd in kerken gewijd aan O.L. Vrouw, niet het geval was, moet men wel een speciale reden daarvoor gehad hebben.

Guyotte van IJsselstein, genoemd naar haar grootvader bisschop Guy, liet het grafmonument van haar ouders en grootouders juist daar oprichten toen het beeld van O.L. Vrouw van Eiteren zich op dezelfde plaats bevond.

Aan het huidige gebouw, gerestaureerd na een brand in 1911 op een naar ons inzien kunsthistorisch uitstekende maar technisch discutabele wijze, is er aan de Noordzijde geen uitbouw meer. Wel aan de Zuidzijde waar zich de gerfkamer en het uitgebouwde Zuiderportaal bevinden. Het is niet onmogelijk dat het oorspronkelijke beeld de verwoes-

Monument der Van Aemstels, vervaardigd in opdracht van Guyotte, Vrouwe van IJsselstein, omstreeks 1370.

Grote of St.-Nicolaaskerk te IJsselstein. Dit monument werd voor het eerst gerestaureerd van 1855-1859 op initiatief van de Leidse hoogleraar Dr. L.J.F. Janssen "door wiens hand de grafsteen werd veroverd op den tijd" (S.J. van den Berg in 'Aurora', 1856). Bij de identificering der beelden werd onder meer gebruik gemaakt van een schetstekening van Frans van Mieris (17e eeuw). Na de kerkbrand van 1911 werd het opnieuw hersteld, hoewel thans blijkt dat deze restauratie niet geslaagd is geweest.

ting der kerk in 1418 niet heeft overleefd en dientengevolge rond 1440 een kopie (verkleind) naar Eiteren terugkeerde. Dit zou dan het huidige beeldje zijn. Over de juistheid van deze stelling valt nog geen uitspraak te doen. In de officiële kunstwetenschap wordt het beeldje steeds gedateerd rond 1200. Tot aan de sluiting der Eiterse kapel in 1579 zou het beeldje daar gebleven zijn.

Tot slot zij nog opgemerkt dat er na de brand van 1911 nog slechts een muurschildering in het koor en twee 15e eeuwse houten beelden uit de viering van het gewelf te voorschijn kwamen. Deze spaarzame resten van een bijzonder rijk interieur zijn thans niet meer aanwezig en de vraag rijst wat er mee gebeurd is.

Vicarieën in de St.-Nicolaaskerk.

H. Anthonius, patroon tegen besmettelijke ziekten en van veetelers (spec. varkenshouders)	(17 jan.)
H. Barbara, patrones der klokkenluiders en schutters	(4 dec.)
H. Catharina, patrones der molenaars	(25 nov.)
H. Egidius, patroon tegen onvruchtbaarheid, uitslag, epilepsie en van boogschutters, paardenhandelaars en schipbreukelingen	(1 sept.)
H. Georgius (St.-Joris) patroon der ridders	(23 april)
H. Joannes Baptista, patroon der snijders, wevers en leerlooiers	(24 juni)
H. Kruis (H. Kruisvinding)	(3 mei)
O.L. Vrouw (belangrijkste feestdag 15 aug.)	
H. Silvester	(31 dec.)
H. Theobaldus patroon der gordelmakers en leerlooiers	(30 juni, 1 of 3 juli)

Behalve St. Silvester en St. Theobaldus zijn het heiligen die in vrijwel iedere grotere kerk hun altaar hadden.

Opvallend is wel dat er van de leerlooiers twee patronen te IJsselstein vereerd werden.

Literatuur:

1. S.W.A. Drossaers: Het archief van de Nassause Domeinraad (1955)
2. H.J. Kok: Enige patrocinia in het Middeleeuwse bisdom Utrecht (1958)
3. A. v.d. Koppel: Geschiedenis der op 10 Aug. 1911 afgebrande kerk der N.H. Gemeente te IJsselstein (1911)
4. G.C. Labouchère: Toren der N.H. St.-Nicolaaskerk te IJsselstein, een bijdrage tot de geschiedenis der strengen Renaissance-stijl in Nederland (Oudheidkundig Jaarboek, 1922, pag. 37-60)
5. S. Muller: Oorkondenboek van het Sticht Utrecht (1958)
6. R.J. Ooyevaar: Verslag van de proefopgraving te Eiteren bij IJsselstein van 28 oktober tot 18 november 1972 (1973)
7. M.A. Prins-Schimmel/G.E. v. Leersum: Langs de oude Utrechtse kerken (1975)
8. A. Schmeddinghof: Beiträge zur Geschichte der Familie von Pasqualini (Westfälische Zeitschrift, Band 93, 1937, blz. 1-39)
9. A.G. Schulte: Nederlandse monumenten in beeld: Overijssel, Gelderland, Utrecht (1974)
10. W.A. Rijksvrijheer van Spaen: Historie der Heeren van Amstel, van IJsselstein en van Mijnden (1807)
11. Utrechtsche Volksalmanak jg. 1859